

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

KUR'AN-I KERİM VE SÜNNETİN TASAVVUFİ VERİLERİ

Doç. Dr. Yaşar Nuri Öztürk

I. Kur'an'ın Verileri

İslâm düşüncesinin doğrudan veya dolaylı olarak alâkadar olduğu disiplinler içinde, Kur'an'dan en çok destek alan, mistik disiplin yani tasavvuftur. Yüzlerce âyet, tasavvufî düşünceye, hatta tasavvufî terim ve kavramlara doğrudan doğruya malzeme vermektedir. Diğer il'ım ve düşünce şubelerine aitmiş gibi görülen pek çok Kur'anî beyan da, az veya çok tasavvufî işaretler taşımaktadır. İslâm düşüncesinin en hayati esaslarının oluşma devresi olan Mekke devri vahiyleri, büyük kısmıyla mistik karakterdedir. Medine devri vahiylerinin büyük kısmı da öyledir. Esasen Kur'an bünyesinde hukukî norm sayılacak, kesin yasal emir ifade eden âyetler (ahkâm âyetleri) azdır. Kur'an, hukukî hayatın «olması gereken» ideal boyutlarını vermekle birlikte bu alanda katı normlar, hele hele pratik hayata ilişkin düzenlemeler getirmekten kaçınmaktadır. Hukuk esprisi ve idesinin evrensel boyutlarına, zamana mahkum olmayan ölçülerine dikkat çekmek; bu konuda Kur'an'ın temel tavrıdır. Bunun ötesindeki merî ve pratik alanı, zaman ve mekânla, iklim ve örf'lere bırakmıştır. Oysaki mistik hayatın tanzim ve tesbiti açısından durum hiç de öyle değildir. Kur'an bu nokta üzerinde daha çok durmaktadır. Çünkü ilahî vahyin son tebliğleri Kur'an bünyesinde toplanmıştır. Bu konu, insanın ihtiyaçlarına cevap verecek en geniş biçimde düzenlenmeliydi. Hukukî hayat, özellikle pratik hukukî hayatsa, insan akıl ve ihtiyaçlarının her gün yeni yeni düzenlemelere gideceği ve gidebileceği bir alandır. O alanda katı ve değişmez kurallar getirmek nizamın evrenselliği ile bağdaşmazdı. O alan; evrensel boyutları ve

fitrî kıstasları tesbit edildikten sonra, zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmek üzere, insanın önünde açık unutulmuştur. İslâm hukukçuları bunu: «Zamanın değişmesiyle ahkâmın değişmesi esastır» formülüyle ifadeye koyarlar. Oysaki insan ruhu; insanın sevgi, nefret, mücadele, irade vs. gibi psikolojik-mistik yapısına ilişkin alan böyle değişken değildir. Başka bir ifadeyle bu alanda tesbit edilecek, evrensel ve değişmez kıstaslar sayı olarak daha fazladır. Kur'an'ın bu alana el atan âyetlerinin çokluğu da buradan kaynaklanmaktadır. Yoksa Kur'an, yalnız mistik alanı düzenleyip hukuk alanını ihmal eden bir kitap değildir. O, insan hayatının bu iki alanını da düzenler. Fakat hukuk alanı, karakterleri icabı, önceden ve mebzûl kurallar koymaya müsait değildir.

İkinci bir görünüm de şudur: Kur'an; ferdi, toplumun ve hatta evrenin esası sayar. O bakımdan, esas mesele ferdin mükemmel bir biçimde inşasıdır. Bu da, ferdin iç dünyasının iyi düzenlenmesini ve beslenmesini gerekli kılar. Kur'an'a göre bütün değişmelerin esası ferdin içindedir. Ferdin ruhundaki değişme, toplumun ve kâinatın sahne olacağı değişmelerin hem hareket noktası, hem de belirtisi ve ölçüsüdür. Kur'an şöyle diyor: «Allah, bir topluluğu; o topluluk, fertlerinin iç dünyalarında olup bitenleri değiştirmedikçe, değiştirmez.» (Ra'd sûresi, 11) Böylece, dış dünyada veya makrodaki değişmelerin esasını, mikrodaki değişmelerin oluşturduğu, ilginç bir ifadeyle belirtilmiş oluyor. Hal böyle olunca, «ferdin inşa ve imanı bütün oluşların hareket noktasıdır.» demek gerekir. Bunu söylemekle, İslâm adına kaydedilecek temel kurumların başında tasavvufun yer aldığını açıkça itiraf olur. Çünkü ferdin imar ve inşası hukukî bir keyfiyet değil, psikolojik-mistik bir keyfiyettir.

Kur'an, insanı kuşatan âlem kadar insanın kuşattığı âlemin de sınırlar ve inceliklerle dolu olduğunu belirtmektedir. Kur'an terminolojisinde bunların adı âyet yani Allah'a götüren belirti ve işaret olarak geçmektedir. Âyetler ve bunların özellikleri hakkında, İslâm'ın Birlik Prensiplerinden söz ederken bilgi vermiştik. Âyetlerin, iç dünyamızda bulunanlarını lâyıki ile tetkik, akıl ve laboratuvar işi değildir. Kur'an bu noktada akılüstü bir kudretten söz eder: Lübb veya basîret. Bu kudret, duyu organlarının imkânlarını aşan bir kudrettir. İnsanın, varlığın özüyle temasından kaynaklanır. Buna bazen ferâset, bazen basîret, bazen keşf, bazen ilham, bazen yakın, bazen kalp gözü diyen sûfiler, onun akli aşan yapısına da-

ir en küçük bir tereddüt göstermezler. Sûfi tefekkürün epistemoloji anlayışında temel kavram olan bu **duyu ve akıl üstü kudret**, en güvenilir bilgilerin yakalanmasında tek yoldur.

Kur'an, bizzat kendisinin çift mânalı bir kelam olduğunu söylemektedir. (Zümer sûresi, 23) Bu çift mânadan biri akıl ve duyu organlarının tetkik alanına girer, ikincisi akıl üstü bir kudret olan basîret veya kalp gözünün tetkik alanına dahil olur. Başta Allah'ın kavranmasına dair bilgiler olmak üzere; ruhun esrarı, insanın iç dünyasının incelikleri vs. gibi konular bu ikinci alanın hudutları içindedir. Bu hudutlar içine giren konularda akıl ve duyu organlarından bir şey beklemek boşunadır. O konular, başka bir deyimle insanın iç dünyasını dolduran bâtinî-dahili âyetler, (bk. Kur'an, Zâriyât, 21) yalnız ve yalnız basîretle tetkik edilebilir. Kur'an; akıl ve duyular planındaki güçlerimize mukabil, kalp gözü kudretini ortaya koyarken şöyle konuşuyor: «İşte rabbiniz olan Allah! Her şeyin yaratıcısı odur. Ona ibadet edin! O, her şeye vekildir. Ancak onu kafa gözleriniz (absan) idrak edemez. O ise bütün kafa gözlerini tam bir şekilde idrak eder' O çok latiftir. Onun her şeyden lâyıkiyle haberi vardır. Allah'ı idrak hususunda size rabbinizden gönül gözleri (basar) gelmiştir. Artık kim bu gözlerle bakar görürse kendi lehine, kim de körlük ederse kendi aleyhine olur.» (En'am sûresi, 102-104)

Bu âyetler, çok açık bir biçimde; mistik-psikolojik sırların yakalanmasında duyu organlarına dayalı kudret (basar)in iş görmediğini, bu sırların tetkikinde kalp gözü (basîret) diye adlandırılan bir başka kudretin çalıştırılması gerektiğini göstermektedir. Burada, Pascal'ın tâbirlerini kullanırsak, geometrik idrak (esprit de géometrie) e karşılık, sensuzu yakalayan idrak (esprit de finesse) sözkonusu edilmektedir. Türk sûfileri bunu «kafa gözü-kalp gözü» ayırımıyla ifadeye koyarlar.

Kur'an, mistik sırların ve Allah'ın varlığına ilişkin bilgilerin elde edilmesinde biricik kudret olan basîretin yokluğunu veya tam işletilmemesini insan için en büyük ziyan olarak göstermektedir. İnsanın, esas mânasını öldürecek körlük budur. (Hacc sûresi, 46; A'raf, 179)

Basîret, tasavvuf tarafından, bir kudret olarak şöyle tanımlanmıştır: «Kalbin bir kudretidir ki ilahî ışıkla aydınlanır ve eşyanın ölümsüz keyfiyetleri onunla farkedilip bilinir. Varlığın dış yüzünü görmeye yarayan basarın iç âlemdeki mukabili olup iç

dünyamızın gözüdür.»¹ Bu tanım, basîretin âyette dikkat çekilen yapısına çok güzel işaret etmektedir: Basîret Allah'dan kaynaklanan bir kudrettir. Kur'an, basar'ı bize izafe ettiği halde, basîreti Allah'a izafe etmiştir. Şunu hemen ifade edelim ki Fransız filozofu Bergson tarafından müdafaa edilen sezgi (intuition), basîretle aynı şey değildir. Intuition, bedenî herkesçe kullanılmayan ileri fonksiyonlarından olup zekânın ileri bir merhalesidir ve kısmen de olsa bazı hayvanlarda da vardır. Oysaki basîret Allah'a bağlı bir kudret olup sadece insanda tecelli eder. Nitekim Kur'an insanı, «bizzat kendi benliği üzerine dönüp kıvrılan bir basîret» olarak tanımlamaktadır. (Kıyâme sûresi, 14) O halde insanın iç dünyasına ait sırlar ancak basîret tarafından keşfedilebilir.

Kendi benliği üzerine bir basîret olarak kıvrılan insan orada ne ile temasa gelecektir? Kur'an'ın beyanlarına bakarak buna «Allah» diye cevap verebiliriz.² Bir yerde şöyle deniyor: «Biz insana şah damarından daha yakınız.» (Kaaf sûresi, 16) Bu yakınlığı farketmek kadar, bu farkedîştten bir takım bilgiler elde etmek de dinin arzusu ve hedefidir. Basîretin işletilmesiyle, daha ilerde ele alacağımız bir tabiri kullanırsak, tafakkuh (dinin derinliklerine ulaşmak için gayret gösterme)³ ameliyesiyle biz Kur'an'ın ikili mânâsından en ileri olanı elde ederiz. Peygamber bu, «en ileri mânâ»nın yakalanması işinde ümmetinin müstesna ruhlarının rol alacağını göstermek için, bu konuda belirli insanlara dualar etmiştir. Bunlardan biri de sahâbilerin en büyük isimlerinden biri olan İbn Abbas'tır⁴.

En ileri mânâ veya basîretin kazandıracığı mânâ nedir? Bilmekteyiz ki Kur'an zâhir ve bâtın ayırımından sözetmektedir. Allah'ın bize verdiği bütün nimetlerin bir zâhiri vardır, bir de bâtını. (Kur'an, Lukman, 20) Yine Kur'an; inanmayanların kendisini ve Peygamber'i asla anlamıyacaklarını söylemektedir. (bk. Nisa, 78; Muhammed, 24; Haşr, 13) Arap diliyle vahyedilen Kur'an'ı din'eyen Mekkelilerin anlamadıkları nedir? Hiç kuskusuz, kelimelere yüklenen filolojik, edebî, tarihi vs. mânâlar değildir. Araplar bunları çok iyi anlıyor ve biliyorlardı. Kur'an'ın şikâyetçi olduğu

1 Tehânevî, basîret mad.

2 bk. Kur'an, Bakara, 152, 186.

3 Tafakkuh-basîret ilişkisi için bk. İbn Arabî, Fütûhât, 1/280 vd.

4 bk. İbn Hanbel, 1/226; İbn Mâce, mukaddime; İbn Sa'd, 2/120.

nokta kendisindeki «kelimeler üstü ve lafız ötesi mâna»nın anlaşılmasıydı. Çünkü bu mânayı anlamak için, Kur'an'ın bir başka ifadesini kullanırsak, «kalp sahibi» olmak lâzımdı. (bk. Kaaf sûresi, 37) Nedir bu kalp? Kur'an'ın basiret dediği şeyin ta kendisidir ki, tasavvufta duyular üstü idrak (percéption extra-sensorielle)in biricik kudret ve aracı olarak kabul edilmiştir. Burada sözkonusu edilen kalp, insanın kan tulumbası olan et parçasından ayrı bir «keyfiyet ve kudret»dir. Bu kudretin yakalayacağı mâna-
dır ki en ileri ve gaye mâna adını alır. İslâm düşüncesinde bu mânaya, yine Kur'an'dan alınan bir tabirle bâtinî mâna denmiştir.

Kur'an ve hadisten hareketle, bâtinî mâna hakkında şunları söyleyebiliriz: Varlıklar, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellilerinden ibarettir. İlahî isimler (Esmâul Hüсна)den biri de Bâtin'dir. Allah, zâhir olduğu gibi Bâtin'dir da. O halde, varlıkta her zâhirin arkasında bir bâtin, her zuhûrun arkasında bir «belirgin olmayan» vardır. Çünkü bütün ilahî isimler gibi Bâtin isminin de bir tecellisi olmak gerekir.

Demek oluyor ki her şeyde bir bâtin ve bâtinî yönün bulunması, bir fitrat kanunudur. Bir fitrat kanunu olduğuna göre de, her konuda bir belirişi olacaktır. Gerçekten de, günlük hayatın en basit meeslelerinden felsefe, sanat ve mistisizmin en girift problemlerine kadar her alanda zâhir-bâtin ayırımıyla karşılaşırız. Bir ev halkını ele alalım: Bu evde her fert her şeyi aynı seviyede bilmeyecek, bilemeyecektir. Evin reisinin bildiği her şeyi evin hanımı ve çocuklar, reşit çocukların bildiği şeylerin hepsini küçükler bilmeyecek, bilemeyeceklerdir. Bu bir zarurettir. Gizlenmesi gereken konular, saklanması gereken sırlar vardır. Bu sırlar, zamanı geldiğinde, söylenebilecek olanlara söylenir veya onlar bu sırları zaten öğrenirler. «İnsanlarla akıllılarının, anlayışlarının seviyesine göre konuşun» diyen Peygamber, bu evrensel gerçeğe çok güzel dikkat çekmiştir.

Şu da bir kâinat kanunu olarak bilinmektedir ki, bir konunun içerdiği bâtinî, sırlarla dolu çehre, onun evrensel plandaki seviyesi ve değeriyle orantılıdır. Yaradılış kanunları, başlangıcından beri, altına ait sırların kömüre ait sırlardan daha çok ve kıymetli olmasını gerekli kılmıştır. Bu şahıslar planında da böyledir. Kişinin maddî ve manevî seviyesi yükseldikçe taşıdığı sırlar yani bâtinî yönü yoğunluk kazanır. Sokak satıcısı ile devlet reisinin perdeledikleri sırlar aynı değildir.

İnsanoğlunun, ilk günden beri en yüce ve değerli kurumu olan din, bir kıymetler yekûnu olarak, her zaman bâtinî bir çehreye sahip bulunmuştur. Özellikle bütün insanlığa yönelik dinler, yani evrensel dinler, sırlarla yüklü olmak bakımından daha ilerdedirler. Bu, için tabiatının da bir icabıdır. Çünkü evrensel din; bütün insanlara, bütün zamanlar boyunca hitabeder ve yardımcı olur. O halde her insan, ona ilk bakışta her şeyi kavrayıp an'ayamaz, anlamamalıdır. Böyle olmazsa dinin sürekli biçimde vereceği bir şeyi yok demektir. Bu, bir din için, yetersizlik ve tükeniştir. Yani, bir dinin taşıdığı bâtinî hazine, derûnî sırlar, çözümünü zaman gerektiren incelikler ne kadar çoksa o din o kadar güçlü ve bereketlidir.

Geldiği günden itibaren bütün insanların, bütün zamanların ve bütün mekânların biricik dini olmak iddiasında olan İslâm, sözünü ettiğimiz bâtinî çehre bakımından, bir tarihinin en dikkat çekici kurumudur. Esasen, onun kaynağı olan Kur'an'ın mucizesi burada yatmaktadır. Zaman her şeyi eskittiği halde Kur'an'ı âdeta tazelemekte, gençleştirmektedir. Çünkü Kur'an, her yeni güne, daha yeni nüanslar kazandırarak ve kazanarak girmektedir. İkbâl'in dediği gibi: «Onun saniyelerinde âdeta aşırlar gizlenmiştir.» Her yeni gün o sonsuz evrenden bir başka boyutun açılışı olmaktadır.

İşte Kur'an'ın, bu esrarlı ve mucizevi yapısı onun; her an daha ilerde, daha üst, daha müteal bir mâna taşımasıyla mümkün olmakta ve öyle açık'armaktadır. Andığımız, «daha ileri mâna», Kur'an'ın da ifade ettiği gibi bâtinî mânadır. Kur'an şöyle diyor: «Allah, kelâmın en güzelini; âhenkli ve büklüm büklüm, kıvrım kıvrım çift mânalar şeklinde indirmiştir ki rablerine derin saygı göstermekte olanların ondan derileri ürperir...» (Zümer, 23) Bu âyet bize göstermektedir ki, hangi mânaya itibar edersek edelim, Kur'an'ın daima, ilk bakışta farkedilemeyecek bir mânası olacaktır. İlahî kelâmın, insan sözünden farkı da burada yatmaktadır. İslâm mistikleri, ilk bakışta herkes tarafından ve kafa gözüyle farkedilecek mânaya zâhirî mâna, bunu aşan ve anlaşılması için çok ileri yetenekler gereken mânaya da bâtinî mâna veya isâfî mâna demislerdir. Bu üst mânayı yakalayacak kudretler çoğu kez, normal duyu organlarının imkânlarını aşan fakültelere ihtiyaç gösterebilmektedir. Çünkü Kur'an; temizlikten savaşa, eryağdan insanın duyu organlarına kadar her şeyde bir bâtinî çehrenin varlığını açıkça söylemektedir. Böylesine yoğun bir bâtinî mâ-

nalar manzûmesi, elbetteki duyular üstü bir kudretin devreye girmesini gerekli kılar. Bu da, duyular üstü kudretlerin eğlştirilmesi eğitimi ve bu eğitimin kurum ve kadrolarını gerekli kılar. Bu tasavvufî kendisini bu kurum ve kadroların kaynağı müessesesi olarak görür ve gösterir.

Bâtını mâna esprisi bütün dinlerde vardır dedik. Özellikle evrensel dinlerin bu açıdan dikkat çekici olduklarını söyledik. Bu noktada bizim de içinde bulunduğumuz sâmi dinler topluluğu en ileri merhalede bulunmaktadır. Bu dinler, semboller ve imajlarla konuşmaktadırlar. Çünkü ihtiva ettikleri hakikatler, ilk anda hemen ortaya konacak ve herkesçe anlaşılacak kadar basit ve ucuz değildir. Esasen imaj ve sembollerle konuşmak, Ali Şeriatî'nin de dediği gibi, ebedî ve evrensel oluşun gereği ve belirtisidir. İslâm Peygamberi bu noktayı Kur'an açısından tesbit ederken şöyle diyor: «Kur'an yedi nüans üzere indirildi. Onun hiçbir harfi yoktur ki bir zâhir, bir de bâtin mâna taşımasın. Ebû Tâlip'in oğlu Ali'de bu zâhir ve bâtına ait ilim mevcuttur.» (Ebû Nuaym; hilye, 1/65)

Bâtın-zâhir ayırımını her zaman sır saklamak gibi bir gayret doğurmaz. Bu ayırımı beşeri-kevnî icaplar zorunlu kılmaktadır. Aksi düşünmek her şeyi herkesin bileceğini, bilmesi gerektiğini iddia etmek gibi bir abestir ki kâinat kanunlarına ters düşer.

Bâtın ve bâtinî tabirlerinin, sünni muhitlerde kötü bir talihi de vardır. Bunun sebebi, bu muhitlerde, «bâtın veya bâtinî» sözü geçer geçmez akla Bâtınılık denen «gayriislâmî, dalalet mezhebi»nin gelmesidir. O halde, bir noktanın iyice bilinmesi gerekir: Süfîlerin sözünü ettikleri bâtinî, hicrî 4. asırda ortaya çıkan ve daha çok politik bir mezhep olan Bâtınılık'i birbirine katmak yanlış olur.

Bâtınılık ve onun sâlikleri olan Bâtınıyye, Kur'an'ın zâhirî mânasını reddederek, kendilerince kabul edilen bir «bâtını mâna»yı esas almakta ve bir takım İslâm dışı yorumlarla Kur'an'ı başka bir hüviyete sokmaktadır. Bâtınılık, Kur'an'ın ilk bakışta anlaşılabilir bir zâhirî mânasının varlığını kabul etmez. Onun anladığı bâtinî mâna, izafi değil, mutlak ve yalnız o vardır. Mâna tektir ve bâtındır. Ve bu mânayı, muayyen sırrî kudretlere —ki

bunları da Bâtınlık tayin eder— sahip olanlar dışında hiç kimse bilemez. O haldə Bâtıniyye'ye göre Kur'an, muayyen insanlara hitabetmektedir. Sadece bu kabul bilə Bâtıniyye'yi İslâm dışı kılmaya yeter. Kaldı ki Bâtıniyye, son tahlilde, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu da reddeder.

Tasavvuf büyüklerinin kastettikleri bâtinî mâna ise Kur'an'ın zâhirî mânası üzerine oturur ve ona bağlı olarak inkişaf eder. Bunun da ötesinde bâtinî mâna, zâhirî mânasız yakalanamaz. Çünkü, bâtinî mânayı elde etmede kullandığımız duyularüstü kudret yani basiret, zâhirî mânayı yakalayan duyulara bağlı akli kudretlerle irtibat halindedir. İslâm tasavvufunun âb'ide isimleri, özellikle Aynul Kudat Hemedâni (ölm. 525/1130) ve İbn Arabî (ölm. 1240) bu irtibat üzerinde durmuşlardır⁶. Anlaşıyor ki, bâtinî mâna ile zâhirî mâna arasında sürekli bir ilişki bulunacaktır. Zâhirî mâna o'madan bâtinî mâna vücut bulamaz. Çünkü bâtinî mâna, ilk anda farkedilen zâhirî mânanın daha ileri biçiminden başka şey değildir. Bu âlime göre ve şurada bâtinî olan bir mâna, bir başka âlime göre ve orada zâhirî hale gelmiş olabilir. Bugün yeryüzünün her tarafında bâtinî olan bir mâna yarın her yerde zâhirîleşebilecektir. Çünkü inancılık tekâmül ettikçe zâhirî mânanın çerçevesi genişlemekte, başka bir deyimle bâtinî mânalar yekûnunda azalmalar olmaktadır. Demek oluyor ki sûfilerin kastettikleri bâtinî mâna izafidir. Türk mutasavvıfı Kuşadalı (ölm. 1845) bu durumu anlatırken bir soğan istiaresi kullanmaktadır: Elimize aldığımız soğan'ın dışındaki kabuk zâhir, onun altındaki bătındır. Üst kabuğu soyduğumuzda onun altındaki zâhir olacak; bătın vasfı daha alttaki kabuğa inkial edecektir. Bu hal, soğanı soymaya devam ettiğimiz sürece uzar gider. İşte kâinatta ki zâhir-bătın olayı da böylesine izafi bir karakter taşır⁷.

Anlaşılan odur ki, sûfi tefekkürün esas aldığı bâtinî mâna; «sadece zahiri mâna vardır» diyen **Zahiriyye** meşrebiyle, «sadece batini mâna vardır» diyen Bâtıniyye mezhebi arasında bir orta yoldur. Sûfiler, dinin bütün emirlerini yerine getirdikten sonra ve Allah yolunda vardıkları manevi mertebelerin bir tecellisi olarak bâtinî mânaya vukuf kazanırlar. Bu yolun çilesini çekmeyenler bâtinî mânadan haberdar olamazlar. Bâtıniyye ise hareket nok-

6 bk. İbn Arabî, 3/547 vd., 4/30 vd.

7 Soğan istiaresi için bk. Öztürk, Kuşadalı, 203.

tası olarak dinin emir ve yasaklarından sıyrılmak için didinir. Buna göre, «sûfilerin yaptıkları dine hizmet, Batınıyye'nin yaptığı ise dini tahriptir.» denebilir.

Sûfi tefekkürün bâtinî mâna anlayışıyla, Batınıyye'nin tahrip felâfesi arasındaki farklılara dikkat çeken çalışmalar Gazalî (ölm. 505/1111) den beri sürüp gelmiştir⁸. Özellikle sünni muhitler, kendi iyi niyetlerine gölge düşüren ve müslüman zihinlerde karışıklık yaratarak tasavvufî yaklaşımları lekeleyen bu mezheple her fırsatta mücadeleyle esas almışlardır.

Sûfi düşüncenin, bâtinî yorumdan kaynaklanan müellefati, islâm düşüncesinin en hacimli fikrî mirasına vücut vermektedir. Diğer islâmî ilim şubelerinin aksine ve ilerde de göreceğimiz gibi, dört asırlık uzun bir zaman yaratıcı devresini sürdüren tasavvuf gerçekten gıpta edilecek bir düşünce ve ilim mirası bırakmıştır. Bu miras, müsteşrik Gardet'in de belirttiği gibi: «Sadece müslüman ülkelerin değil, evrensel insanlık kültürünün zaferlerinden oğlarında yer alan elyazması ve matbu islâmî eserlerin beşte üçü sûfi müellefattan oluşmaktadır. Bu, üzerinde gerçekten durulacak bir olgudur. Çünkü bu, İslâm'ın geleceğini tayinde de bir fikrî hareket noktası olarak önem taşımaktadır. Müslümanın, şerefli ve aydınlık mazisinin mahsülü olan miras, onun istikbalinin hem garantisi, hem de boyutlarının ve yapısının göstergesidir.

İmdi, duyu organları ve akıl kaynaklı kudretlerin yöneldiği sırlar ve bu sırları yakalamanın kurumları, metodları, usulleri olduğu gibi basîretin yöneldiği sırların da tetkikine yönelik kurum ve metodlar olacaktır. İşte bunlar tasavvuf dediğimiz müesseseye vücut vermektedirler. Daha başka bir söyleyişle, ikili mânalar taşıyan Kur'an âyetleri kadar, bütün kâinat âyetlerinin de basîrete konu olan yanları vardır. O halde bütün kâinat, hem duyu organlarının, hem de basîretin yani kalp gözünün tetkikine açıktır. Sûfiler, basîretin yöneldiği sırlara bâtinî mâna, işârî mâna, manevî mâna vs. gibi ifadelerle açıklık getirirler.

Dış âyetleri tetkik, başka bir deyimle ilim ve fen hayatı için bir kadro gerektiği gibi, iç âlemimize ait sırların keşfi ve insanın ruh planında imarı için de bir kadro lâzımdır. Bu kadroya,

8 Bu konuda bk. Saabûni, 175-185.

9 Gardet, 263.

basiret erbabı kadrosu veya mürşitler-süfiler kadrosu demek mümkündür. Bu kadro, varlıklar âleminin dış yüzüne yani maddeye ait kanunları keşf ile meşgul olan pozitif ilim erbabı kadrosundan başka olduğu gibi; insan, varlık ve olaylar hakkında kuşatıcı ve birleştirici bilgiler veren filozoflardan da ayrıdır. Çünkü bu kadro, akıllüstü bir kudreti devreye sokmaktadır.

Özetleyecek olursak şöyle diyeceğiz: Kur'an ve ona bağlı olarak da islâm düşüncesi, ilahî sırları bize açarak insanlığı Allah yolunda ve yaratılış kanunları çerçevesinde mutluluğa ve olgunluğa götüren bir kadronun lüzumuna işaret etmektedir. Bu kadro tasavvuf dediğimiz kurum tarafından yetiştirilmektedir. Bu kadronun eğitimine, Kur'an'dan alınan bir ifadeyle, **takva eğitimi** diyebiliriz. İbn Haldun (ölm. 803/1405)un da belirttiği gibi, **kalp görünümünün müşahedeleriyle elde edilen ilimle takva arasında sıkı bir bağın varlığı Kur'an'ın dikkat çektiği keyfiyetlerdendir**¹⁰. Gerçekten de Kur'an: «Allah'dan, takvaya sarılarak korkun ki, size iyi ile kötüyü ayırma gücü versin.» (Enfal sûresi, 29) Burada, basiret sayesinde elde edilebilecek bilgilerin daha çok felsefi-hukukî yetenek kazandıranlarına dikkat çekilmiştir ki Kur'an terminolojisinde buna **hikmet** denir. Ve hikmet, Allah tarafından yalnız Allah'ın dilediği kullara verilir. (bk. Bakara sûresi, 269) Bir başka Kur'an âyeti, takvaya sarılanlara, bizzat Allah tarafından öğretileceğini söyler: «Allah karşısında takvaya sarılın ki Allah size öğretsin.» (Bakara, 282) Allah'ın öğretmesiyle elde edilen bilgiler, yine bir Kur'an âvetinden alınan bir tabirle, **ledünnî bilgi** (Allah katından verilen bilgi) olarak adlandırılmıştır. (bk. Kur'an, Kehf, 65)

Allah'ın öğrettiği veya Allah'dan gelen bilgi, tıpkı duyu organları ile elde edilen bilgi gibi, çalışmakla elde edilir. Bunun tek istisnası peygamberlerdir. Peygamberler dışında herkes ledünnî bilgiyi belli bir eğitimden sonra elde eder. Bu eğitime, cihad bahsini anlatırken de temas ettiğimiz gibi, **mücâhede** veya **iç cihad** diyoruz. Kur'an, tasavvuftaki terimi aynen kullanarak, şöyle diyor: «Bize varmak için mücâhede edenleri yollarımıza iletiriz.» (Ankebût, 69) Mücâhede veya iç cihadın tasavvuftaki teknik ismi **seyrusulûk** veya kısaca **sulûktür**.

10 bk. İbn Haldûn, 110 vd.

Cihad veya mücâhedenin, bilgi edinmeye ilişkin olanı tafakkuh denen bir gayret halinde görülür. **Tafakkuh**, Kur'an tarafından, dinin inceliklerine ulaşmak için derin derin düşünmek ve araştırmak anlamında kullanılmıştır. Kur'an tafakkuhla uğraşan bir kadronun, her türlü ongele rağmen mutlaka bulundurulmasını hayati bir zaruret olarak göstermektedir. (bk. Tevbe, 122) Tafakkuh amelîyesinin ledünnî ilme yönelik kısmına tasavvuf veya, yine tafakkuhla aynı kökten gelen fıkıh kelimesiyle işaret edilmiştir. Dinin inceliklerini araştırma gayreti veya ilmî cihad, duyu organlarıyla elde edilecek ilimlere ilişkinse buna **zâhiri fıkıh** veya sadece fıkıh denir. Bu ilmî cihad, basîret yoluyla elde edilecek bilgilere yönelikse bu ilme **bâtınî fıkıh** veya tasavvuf denir.¹¹

Buraya kadar yaptığımız tesbitler ışığında, tasavvufî eğitimin, ilâm düşüncesi açısından zarûrî olup olmadığı meselesine de temas edebiliriz. Sûfî tefekkür, tasavvufî eğitim görmeyen, başka bir ifadeyle tasavvuf veya tarîkate intisap etmenin müslüman olmak için gerekli olduğu yolunda bir iddiaya asla sahip çıkmamıştır. Her insan, arzu ettiği ve amaçladığı gayeye göre tavır takınacak ve mükellefiyet altına girecektir. İnsan tekâmül etmekte olan bir varlıktır. Tekâmül yolu, bir kemal (perfection) yoludur. Bu yolda herkes seçtiği hedefe göre yük altına girecek ve tabii ki şeref sahibi olacaktır. Her insan **tâlip** (istekli) ve **mü'id** (iradecini bir işe yönelten)dir. Kemal ve olgunluk (perfection existentielle) sonsuzdur. Din, bu sonsuz yolun her merhalisine ışık tutmuştur. Hangi merhaleye talip isek o merhalenin icaplarını yerine getirmek zorundayız. Bu noktada temel soru şudur: Tasavvufî eğitime, sonuç olarak da bir şeyhe veya müşşide ihtiyaç var mıdır? Cevap net ve açıktır: Amaçladığınız hedef bu sorunun cevabını da içerir. Eğer duyu organlarının tanıttığı âlem veya sırlarla yetinarsanız, **zâhiri fıkıh** ve akılla elde edilen değerler sizi tatmin eder ve tasavvufî eğitim veren bir kurum veya kişiye muhtaç olmazsınız. Aksine; eğer basîret kudretinin tanıttığı âlem ve sırlara talip iseniz o takdirde bu sırların elde edilmesinde gerekli olan yolu yürümek ve bunun için de müşşit önünde eğitim görmek zorundasınız. Meseleye, bizim burada arzettiğimiz tarz içinde yaklaşan İbn Haldun bu noktada üç hali birbirinden ayırıyor: Genel hal: Bu hal, dinin genel ölçüleri içinde kalan ve

11 bk. İbn Haldûn, 90-93, 152.

o ölçülerin verdiği aydınlanma ile yetinen kişilerin halidir. Bu halde bulunanların tasavvuf terbiyesine veya şeyhe ihtiyacı olmaz. Çünkü amaçladıkları hedef böyle bir mükellefiyeti gerektirmemektedir. İkinci hal, özel haldir: Bu haldekilerin amaçladıkları hedef onların normal bir mistik eğitim görmelerini zarurî kılar. Üçüncü hal ise özelin özenli bir haldir ve bu haldekilerin sıkı bir tasavvufî eğitim görmeleri, seçtikleri yolun zarurî şartıdır¹².

Anlaşılan odur ki, «tasavvufa intisap, mürşit edinme şart mıdır?» sorusuna tek kelimeyle cevap vermek mümkün olmayacaktır. Bu sorunun cevabını, soran kişinin seçtiği hedef tayin edecektir. O halde cevap «evet» veya «hayır» olabilecektir. Kesin olan bir şey varsa, tasavvufa girmemiş bir insanın da İslâm dairesinin içinde olduğunu kabulün zaruretidir. Denize açılmış bir gemide, kaptan köşkündeki insan kadar, ambardaki insan da selâmettedir. Lüks kamaralarda veya kaptan köşkünde olmak bir mertebe ve gayret meselesidir. Ancak, «gemideki adam» olmak için, geminin her hangi bir yerinde olmak yeterlidir. Bu düşünceden hareket eden tasavvuf İslâm toplumunda insanları üç manevî mertebeye ayırır: 1. Avm (le vulgaire). Bunlar, dinin asgarî nüştarekler halinde verdikleriyle yetinen ve tekâmül veya kemal yolunda ileri merhalelere tâlip olmayanlardır. Bunların tasavvufî eğitime ihtiyaçları yoktur ve buna bağlı olarak da farkedecekleri incelikler mahduttur. Onlar sevilir, hoş görülür ve fakat üst seviyede manevî sınırlar, incelikler önlerinde açılmaz. Hukukî-sosyal statü bakımından herkesle eşit olmalarına karşın, manevî mevki ve ilmi seviye bakımından aşağı basamaklarda yer alırlar. 2. Havvas (seçkinler, les privilégiés) Bunlar, avamın yetindikleriyle yetinmeyen ve kemal yolunda daha ileri merhalelere tâlip olanlardır. Bunlar, belirli özel şartların ve bazı tasavvufî mükellefiyetlerin altına girmek zorundadırlar. 3. Seçkinlerin seçkini olanlar (havassul havass, les privilégiés d'entre les privilégiés) Bunlar, en ileri manevî mertebelere tâlip kişilerdir. Bunların üstleneceği mükellefiyetler ağır ve çilelidir. Buna bağlı olarak elde edecekleri manevî doyum ve farkedecekleri sınırlar çok yüksektir.¹³

12 bk. İbn Haldûn, 174 vd., 220 vd.

13 Bu konuda bk. İzutsu, 31 vd.

Bu noktada işaret edilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Bu ayırım, asla ve asla hukukî-sosyal bir statü ayırımı veya bir sınıfsal ayırım ifade etmez. Bu üç kategorinin hepsi sosyal ve hukuki statü bakımından eşittir. Ayırım, manevi planda ve Allah ile kul arası yolda sözkonusudur. Çünkü Kur'an, sadece bu alanda yani takva ile ulaşılan manevi olgunluk planında eşitliği bozar. Bunun dışında hiçbir ölçü ve değer bir insanı ötekinin üstüne çıkaramaz. (bk. Kur'an, Hucurât, 13) O halde, sosyal-hukuki statüsü çok daha yüksek olan bir kişi, manevi mertebesi bakımından çok aşağılarda olabilir. Hatta, tasavvuf; manevi mertebesi bakımından genellikle sosyal statüsü zayıf insanları önde gören bir eğilime sahiptir. Çünkü Allah yolunda daha iyi yürüyebilmek için madde kayıtlarından âzâde olmanın değeri açıktır. Demek olur ki, niyetleri aynı olmak şartıyla, maddi bağı az olan kişi, bu bağla ilgisi daha sıkı olan kişiye göre çok daha süratli yol alabilecektir. Tasavvuf literatüründe buna örnek olacak pek çok malzeme vardır. Bu literatürde, zamanın en büyük velisinin bir çoban veya bir demirci olduğuna dair beyan ve düşüncelere rastlayabilirsiniz. İlerde de göreceğimiz gibi, ülkenin en ünlü devlet adamlarının, hatta padişahların, hukukî-sosyal statü açısından çok gerilerde olan ve fakat manevi mertebesi yüksek bulunan şeyhlerin, mürsitlerin önünde eğildikleri, onların ellerini öpüp hizmetlerini şeref bildikleri tarihi bir gerçektir. Bu keyfiyet, özellikle Osmanlı tarihinde bâriz bir biçimde dikkat çekmektedir.

Bu tesbitler bize göstermektedir ki, tasavvuf sadece manevi yüksekliği bir değer ölçüsü kabul etmek ve fakat manevi derecesi yüksek kişilerin ötekileri hakir görmemesini ve onlara hizmet vermelerinin esas olduğunu benimsemek sûretiyle insan hayatında iki büyük mutluluğu aynı anda gerçekleştiriyor: Maddenin egemen olmasını önlemek, manevi yüksekliğin bir tahakküm aracı yapılmasını engellemek. Böylece, İslâm toplumlarında ne maddeye ağırlık veren sınıf ayrımları, ne de manevi üstünlükten kaynaklanan din adamları veya mâbed hegemonyası görülmez. Bu yüzdendir ki İslâm tarihinde ne serflik ve derebeylik, ne de kilise hegemonyası ve enkizisyon olmamıştır. Buna bağlı olarak, İslâm tarihi, madde ve dinin hegemonyası altında kıvranan Avrupalı kitlelerin, bir kurtuluş ümidi halinde kucak açtıkları komünizme zemin hazırlamamış ve müslümanlar bu rejime asla itibar etmemişlerdir. Çünkü müslümanın şuurlarında, komünizmin vadettiklerine hasret duymayı terviç edecek refulmanlar, birikimler yok-

tur. O; ne dininden, ne de tarih içindeki yönetimlerinden, komünizmi alkışlamayı haklı gösterecek baskı ve zulümler görmemiştir. Bunun tam aksine; o, bilmektedir ki yaşadığı toplumda basit bir mahalle satıcısı veya bir çoban, hiç bir hukuki engelle karşılaşmadan meclâ bir vezirin, hatta bir padişahın kızını isteyebilir, onunla evlenebilir. Ve buna örnek olacak olaylar epeyce vardır. Bunun arkasında ne vardır? Elbetteki İslâm'ın insanın manevi zenginliğini, haysiyet ve onurunu, bütün değerlerin üstünde tutan fikir yapısı ve yaklaşımı vardır. Müslüman bilir ki, insanlığın en mükemmel örneği olan İslâm Peygamberi, tevhid dininin en büyük mabedi olan Kâbe'yi göstererek: «Bu Kâbe nasıl kutsal ve saygıya lâyıksa; sizin şeref, haysiyet ve onurlarınız da öylece hürmete lâyıktır.» buyurmuştur. Yine o Peygamber, karşısına gelenlerin yalnız iç zenginliklerine bakmış, bu zenginlik açısından yükksek olan siyahî bir köleyi, toplumun en üstün mevkilerindeki beyaz homşehrilerine, hatta en yakın akrabalarına tercih etmiştir. Çünkü o bir tek üstünlük tanıyordu: İnsanın gönlündeki zenginlik ve emek. Ona göre, «Allah ve Peygamber'in sevdiği el, çalışsan eldi.» Ve onun tebliğ ettiği vahye göre: «İnsan, gayret ve emeğinin karşılığında başka hiçbir şeye sahip olamaz.» (Kur'an, Necm, 39)

Tasavvuf, İslâm Peygamberi'nin ahlâkıyla ahlâklanma kurumu olarak tanımlandığına göre, bütün yaklaşımları bu değerlere uygunluk arzedecektir ve etmiştir. Tarih boyunca, müslümanların kitlelerin, özellikle sosyal buhranlar, harpler, ıstıraplar, kıtlıklar sırasında tasavvuf büyüklerinin ve tekkelerin çevresinde mutluluk ve huzur bulmak üzere toplanmalarının sebebi başka ne olabilir? Şu bir gerçek ki, tarih içinde hiç bir disiplin ve meslek, tasavvuf ve sûfilerin müslüman vicdanlarda yarattığı sempatiyi ve kazandığı sevgiyi, kısmen olsun elde edememiştir. Bu da gösterir ki, sûfiler, insanlığa açılan sevgi ve mutluluk kucacı olmanın sırrını çok iyi yakalamışlardır.

Tasavvufta biri metafizik, öteki psiko-sosyolojik iki kavram temel ve kaçınılmazdır. Bu aslı ve genel kavramların birincisi vahdeti vücut (unicité de l'existence), ikincisi melâmottür. Bu iki kavramın kaynağı Kur'an'dır. Bu kavramların özellikle birincisine yabancı kaynaklar arayan ve onu İslâm mistisizmine dışardan girmiş bir anlayış olarak gösterenler, bize yanılmaktadırlar. Kur'an, vâkıa bu kavram hakkında fazla konuşmaz. Fakat bu, konunun nezaketi icabıdır. Tasavvufta zirve olan vahdeti vücut, Kur'-

an'da, anlayış bakımından zirveye çıkmış olanların kavrayacakları tarzda verilmiştir. Muhatabın ve konunun seviyesi yükseldikçe, kelâmda tasarruf ve ifade de semboller kullanmayı çoğaltma, daha önce de tesbit ettiğimiz gibi, bir kâinat kanunudur. Vahdeti vücut düşüncesinin, mebzul ve detaylı delillerle anlatılmasının sonraki devirlere rastlaması, işte böyle bir zaruretin sonucu olmuştur. Bunun mânası, asla ve asla, vahdeti vücudun Kur'an'a yabancı bir kavram olduğu merkezinde değildir. Çünkü vahdeti vücuttan uzak, hiçbir tasavvufî disipline rastlamamaktadır. Bu düşüncüyü bazı nüanslarla İslâm'a ters düşer gibi görünen sûfilerin bile, son tahlilde tam bir vahdeti vücut savunucusu oldukları gözlenmektedir. Çünkü vahdeti vücut, tasavvufî düşüncenin zorunlu olarak çıktığı merhalelerdir. Ama son merhalelerdir ve son merhale oluşu, oraya henüz tırmanamayanların dedi-kodu etmelerine yolaçmaktadır.

Vahdeti vücudun Kur'an ve İslâm düşüncesi bünyesinde nasıl yer aldığı anlatılmak üzere bu etüdün işi değildir. Burada ilâve edeceğimiz bir iki nokta vardır: Kur'an, yoktan yaratma mânasına bir yaratış ve yaradılış kabul etmez. Yaradılış bir **zuhûr**dur. Buna bağlı olarak, varlık bir olmuş-bitmiş «şey» değil, olmakta olan imkânlar serisidir. Varlık bir varoluş hareketi (action d'existence), bir sürekli neşvünema, bir daimi açılıp saçılmadır. Bunun çokluk halinde görülen dış yüzüne madde, esas özüne yani yaratıcı cevherine ruh veya Allah diyoruz. Bunu biz söylüyoruz. Ashında, gerçek anlamda varolan yalnız o cevher, o özdür. Yani Allah. Bizim madde dediğimiz, hatta fiil dediğimiz her şey ve oluş Allah'ın davranışları, kendini ortaya koyuşlarıdır. Tasavvuf bunlara **tecelli** demektedir. O halde biz tek varlığın tecellilerine bir ikinci varlık nazarıyla bakamayız. Varlık tektir, birdir. Zuhur edince madde, şekil, desen olur; gizli kalınca ruh veya Allah adını alır. Buna bakarak tek olanı bölmemeliyiz. İsim ve sıfatlar halinde gözükene isim ve sıfatlar aynıdır. Kur'an; en ileri merhalede bir eriş ve kavrayış gerektiren bu kavrama, son derece ince nüktelerle dikkat çekmiştir: «Allah sizi de yaratmıştır, sizin yapmakta olduklarınızı da.» (Saffât sûresi, 96) Kâinatta hâkim ve kendi varlığının farkında olan tek hür benlik insanın fiilleri bile Kur'an tarafından Allah'a maledilir. Bunun işaret ettiği mânâ şudur: Kâinatta Allah'dan başka yapıp-eden, olup-giden bir şey yoktur. Kur'an şöyle diyor: «O, oku attığın zaman onu san atmadın, bizzat Allah attı.» (Enfal sûresi, 17)

Tasavvufun varlık yapısında yeralan aslı iki unsurdan ikincisi de melâmettir. Kur'an'ın açıkça yer verdiği ve imanın en güçlü belirtisi olarak takdim ettiği melâmet, insan özünün şekle ve realitenin aldatıcı görünüşe karşı vazedilişidir. Şekil aldatıcıdır. Kâinatta bile; görünen, aslı realiteyi gizler. O halde, gerek ontolojik planda, gerekse metafizik ve ahlâkî planda görünenle yetinmek ve görünene birinci derecede değer vermek bir tereddidi ve seviyesizliktir. Melâmet; görünene, iğretiye, aldatıcıya ve ucuza değer verenlerin tersine ve onlara ters bir gidişle yolalmaktır. İbn Arabî'nin: «Peygamberlikten sonra en ulvî makam» diye tanıttığı melâmet¹⁴ sonsuzlaşma cehdindeki ruhun en emin sermayesi ve en güvenilir azığıdır. İnsanlık tarihi, basit el zanaatından en ulvî sanata, basit tekerlekten göklerin fethine kadar ne başarmışsa, melâmet yolunda yürüyenler sayesinde başarmıştır. Gökleri araştıran Tales, yukarı bakarak yürüdüğü bir sırada farkında olamadığı bir çukura düşmüş ve bunu gören bir kadın şöyle demişti: «Senin nene lâzım gökleri incelemek. Önündeki çukuru görmüyorsun, be adam!» Ama Tales buna rağmen gökleri incelemeye devam etmiştir. En geniş anlamıyla melâmet, işte budur: Yalnız iğretiye ve aldatıcıyı görenlerin tenkit ve saldırısına aldırmadan yürümek. Kur'an şöyle diyor: «İman sahipleri öyle benliklerdir ki onlara: Bütün insanlar aleyhinizde bir araya geldiler, korkun.» dendiğinde onların imanları daha da artar ve şöyle derler: «Allah bize yeter. Ne güzel dayanaktır o.» (Âli İmran, 173) Bu âyet sonsuzlaşma niyet ve gayretinde olan ruhun, gerektiğinde bütün insanlığa meydan okuyabileceğini ve aleyhinde söyleceklerden asla etkilenmeyeceğini göstermektedir. Halkın aleyhte konuşması, kötülemesi bir «devm veya melâmet» olduğundan bu söylentilere aldırmayanlara melâmet erbabı veya melâmetî denmiştir. İslâm düşüncesi, melâmetin en büyük temsilcileri olarak peygamberleri gördüğünden, peygamberleri taklit kurumu olan tasavvufu da bir melâmet kurumu olarak görür. Bu yüzden melâmet, müstakil bir tarikat adı olmanın yanı sıra bütün tarikatlerin esası; Allah yoluna gidişin en tükenmez sermayesi sayılmıştır. Hiçbir tasavvufi eser yoktur ki, bünyesinde melâmeti anlatan ve onun eşsiz değerine dikkat çeken bir bölüm içermesin¹⁵.

14 bk. Fütûhât, 1/181 vd.

15 Örnek olarak bk. Sühreverdî, melâmet bahsi; İbn Arabî, 2/225 vd., 3/34 vd. Vicdânî, Melâmîlik; Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler.

Tasavvuftaki **zühhd** de, ilerde göreceğimiz gibi; melâmetin, daha çok ekonomik ölçüler ve boyutlarda görünüşünden ibarettir. Daha önce yerine ve değerine işaret etmiş bulunduğumuz **cihadın özünde de melâmet vardır**. Kur'an şöyle diyor: «Ey iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse şunu bilsin: Allah yerinize öyle bir topluluk getirecektir ki onlar Allah'ı, Allah da onları sever. Onlar; müminlere karşı alçak gönüllü, inanmayanlara karşı sert ve mücadelecidirler. Allah yolunda cihad ederler ve levmedenlerin kınayışlarından asla korkmazlar. Bu karakter Allah'ın bir lutfudur ki Allah onu kendi dilediklerine verir...» (Mâide sûresi, 54) Bu âyet bize melâmet hakkında şu noktaları tesbit imkânını vermektedir: 1. Melâmet bir ilahî lutuftur ki Allah onu çok seçkin kullarına lâıyk görüyor, 2. Melâmet ehlinde Allah'ı sevmek ve Allah tarafından sevilme sırrı gerçekleşmiştir, 3. Melâmet ehli, hakikî cihad ehlidir, 4. Allah'ın insana yüklediği emanetin icaplarını yerine getirmek için melâmet şarttır. Bu yüzden melâmet sırrına yabancılaşanları Allah emanetini taşıma görevinden azletmekte ve yerlerine başkalarını getirmektedir.

Kur'an, şuraya kadar vermeye çalıştığımız temel veriler dışında daha pek çok mistik doneyi bünyesinde taşımaktadır. Bunların hepsini sıralamak bizim etüdümüzün hedef ve hacmini aşar. Birkaç noktaya kısaca temasla yetinmek zorundayız.

Kur'an, insan ruhunu; maddeden, öğretilerden sonsuza ve ölüm-süze çevirmek emelindedir. Tasavvuftaki zühhdün temel dayanakları olan şu âyetlere bakalım: «Dünya hayatı sizi aldatmasın.» (Lukman, 33) «Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılmış altın ve gümüşten, salma atlardan, davarlardan ve ekinlerden kaynaklanan zevklere düşkünlük insanlara çekici gösterildi. Oysaki bunlar sadece dünya hayatının nimetleridir. Asıl varılacak güzel yer Allah'ın yanındadır.» (Âli İmran, 14) «Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir.» (Ankebût, 64) «Şunu biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs, birbirinize karşı övünme aracı, mal ve evlât bakımından bir fazlalık yarışından ibarettir.» (Hadid, 20) «Mal ve servet çokluğu ile övünüp yarışma sizi, mezarlıklarınızı dahi sayacak kadar aldatıp oyaladı.» (Tekâsür, 1-2)

Yine tasavvufta en önemli kavram ve kurumlardan biri olan **zikir**, Kur'anda ikiyüze yakın yerde geçmektedir. «Dua ve ibadetiniz olmadıktan sonra rabbini sizi ne yapsın?» (Furkan, 77) diyen Kur'an'ın zikirle ilgili temel âyetlerinden birini vermekle ye-

tineceğiz: «Gözünüzü açın! Gözüller sadece Allah'ın zikriyle tatmin bulup mutlu olur.» (Ra'd, 45) «Allah'ın insana şahdamarından daha yakın olduğunu söyleyen Kur'an (bk. Kaaf, 16) bu yakınlığın, başka bir ifadeyle Yaratana'la yaratılan arası vasıtasız temasın, zikir sayesinde mümkün olabileceğini belirtir: «Beni zikredin ki ben de sizi anayım.» (Bakara, 122) Kâinatı dolduran sayısız ilahî sır, Allah'ı zikreden ve bu yolla benliğini yücelten lübb (gönül) sahiplerine açılır. (bk. Âli İmran, 190-195)

Kur'an gözyaşını tebcil eden bir çok beyan taşımaktadır. (bk. ücem, 60; Mâide, 83; İsra, 109; Meryem, 58; Tevbe, 82, vs.) Tasavvufî hayatın en mükemmel örneği olan Peygamber'in hayatında büyük yer tutan gece ibadeti (teheccüd) de Kur'an'ın övdüğü keyfiyetler arasındadır. (bk. İsra, 79; Âli İmran, 16-18; Zâriyât, 16-18; Tûr, 48-49; Müzemmil, 6-8, vd.)

II. Sünnetin Verileri :

Sünnet; kelime anlamıyla yol, tarz ve tavır demektir. Bir İslâmî terim olarak, Hz. Muhammed'in izlediği tavır ve tarz anlamında kullanılır.

İslâm bilginleri sünnetin üç tipinden bahsederler: Fiili sünnet (es-sünnetu'l-fi'liyye), sözlü sünnet (es-Sünnetu'l-kavliyye) ve takrîrî sünnet (es-sünnetut-takrîriyye). Bu üç tipin birincisinde, Peygamber'in bizzat davranışı, ikincisinde söylediği sözler, yani hadisleri, üçüncüsünde ise yapılışını görüp de yasaklamadığı davranışlar sözkonusudur. Bunların üçü de, dini kaynak sayılan sünnet bünyesinde mütalaa edilir.

Sünnetin tasavvufî verileri başlığı altında, bu üç tip sünnetin verilerine, kısaca değineceğiz. Çünkü, aslî kaynak olan Kur'an'ın tasavvufî verileri tesbit edildikten sonra, sünnetin buna ters hükümler içerdiğini düşünmek zaten mümkün değildir.

Konuyu, sünnetin üç çeşidine göre değerlendirmeye geçmeden bir noktaya önemle işaret etmek isteriz: Sünnet; dinin tek vâzı olan Allah'ın, dini çayandırdığı vahye, bir başka deyimle Kur'an'a vahyin mübelliği olan peygamber tarafından getirilmiş bir yorumdur. O halde, bütün yorumlar gibi bunun da zamana bağlı olanı ve zaman üstü olanı vardır. Sünnet, Kur'an'ın değerlendirilmesinde bir bakış açısı, bir metod ve yaklaşımdır. Bundan yararlanmak elbetteki kaçınılmazdır; ama sünnete, Kur'an gibi

kaynaklık vasfı tanımayı icap ettirip ettirmeyeceği, tartışmaya açıktır kanısındayız. Bunun aksini düşünmek, bütün zamanların ve mekânların dini olan İslâm'ın, evrensellik ve zaman üstülük vasfını rencide edebilir diye düşünmekteyiz.

Sünnete, tasavvufî doneleri açısından baktığımızda neler görmekteyiz? Evvelâ fiili sünnete bakalım: Bir peygamberin fiili hayatında mistik veriler olabilir mi sorusunu sormak bile abesdir. Çünkü bizzat peygamberlik mistik hayatın ve mistik verilerin en mükemmelidir. Zira, vahy olayı; bütün mistik cehdlerin, bütün tasavvufî hasretlerin zirvesi ve değerler kaynağıdır. O halde bir nebinin hayatı ve fiillerinin büyük kısmı, mistik veriler olarak kabul edilebilir. Fakat biz, klasik yaklaşım tarzına ve ilmi tarrif ve tertip zaruretine uyarak, yine de bazı «veriler» aramaya girişeceğiz.

İslâm Peygamberi'nin hayatında mistik veriler, iki açıdan bakılarak tesbit edilebilir: Peygamber'in nebi şahsiyetini esas alarak, ve onun nebi vasfının dışında kalmak sûretiyle. Bu iki perspektif, İslâm Peygamberi sözkonusu edildiğinde, iç içe ve aynılık arzeden bir yapıdadır. Gerçekten de Hz. Muhammed'in hayatı, nübüvvet görevinden sonra nasıl bir seyr izlemişse; bir şahsiyet olarak, peygamberlikten sonra da aynı seyri izlemiştir. O, peygamberlikten önce de «mükemmel, güvenilir, dürüst, merhametli, müşfik, vefalı, insan sevgisiyle dolu, barışçı vs.» gibi vasıfların sahibiydi. Hatta o, İslâm'ın getirdiği ve o güne kadar bilinmeyen ah-lâkî değerleri, peygamberlikten önce de aynen yaşamıştır. Bu, gerçekten ilginç bir noktadır. Meselâ, içki içmek, İslâm tarafından yasaklanmıştır. Ve bu yasak İslâm'ın sonraki zamanlarında vahy edilmiştir. Bütün müslümanların alkollü içkiler kullanma konusunda tam bir serbestiye sahip buldukları zamanlar vardı. İşte bu zamanlar zarfında bile Peygamber alkollü içkileri ağzına koymamıştır. Bu örneğe ekleyeceğimiz epey şey vardır; ancak biz burada bahsi uzatmak istemiyoruz.

İslâm Peygamberi, nebilik görevini üstlenmeden önce de mistik bir hayatı izledi. Bütün İslâm tarihçileri onun, nebi oluşundan önce, inzivaya çekildiğini, hatta en ileri bir mistik tavır içinde dağlara çıkıp mağaralarda iç dünyasını dinlediğini, uzun düşünce devreleri yaşadığını nakletmektedirler. İslâmî vahy de ona böyle bir inziva anında, Mekke yakınlarındaki Hira mağarasında gelmişti.

Doğruluk, dostluk, şefkat ve merhametle doluydu. Herkes, en kıymetli eşyalarını ona emanet ederdi. En çaprasık çekişmelerde o, ideal bir barış unsuruydu. Daha çocukluk yıllarında, onun ıştırak ettiği yağmur duaları mutlaka yağmurla sonuçlanırdı. Mekkelilerin geleneklerine ters düşen ve fakat sonradan, vahy ile belirlenen bir takım davranışları daha o zamanlarda benimsemişti. Meselâ, hiçbir şekilde çırılçıplak dolaşmazdı. Yemesinde, yatmasında, konuşmasında, insanî münasebetlerinde herkesin dikkatini çeken bir başkalık, bir üstünlük vardı. Bu hali ona bütün Mekkeliler'ce «Muhammedü'l-Emin» (güvenilir, inanılır Muhammed) lakabının verilmesine yolaçmıştı. Kısaca o, peygamberliğinden önce de, tasavvufi ahlâk ve tavrın bütün meziyetlerini benliğinde toplamıştı. Onun bu yönüne biz, kendisinden bahseden bütün Sîret kitaplarında rastlıyoruz. Ve onun şahsiyetini bu açıdan biz, Kendi Dilinden Son Peygamber adlı etüdümüzde¹⁶ etraflıca ele aldığımızdan burada daha fazla bilgi vermeye lüzum görmüyoruz.

Hız Muhammed'in peygamberlikten sonraki hayatı ise, yu-kardaki gibi, büyük ölçüde tasavvuftur. Çünkü nübüvvet, tasavvufi ıştırak ve yürüyüşün hem kaynağı, hem de örneği bir kurumdur. Detaylı bilgiler almak isteyenlere, az önce andığımız etüdümüzü tavsiye ederek burada sadece birkaç noktaya değineceğiz:

İslâm Peygamberi, günlük hayatını tam bir tasavvufi tarz içinde geçirmekteydi. Bütün müslümanlar için zorunlu ve asgarî ibadet olan farzlara ilaveten o bazen geceler boyu süren ibadet seansları yaşırdı. Sabah iki, öğlen dört, ikinci dört, akşam üç ve yatsı dört rekât olan farz namazlara ilâveten o; sabah iki, öğlen altı, akşam iki, yatsı beş rekât namazı muntazaman kılmıştır. İslâm fıkıhçıları bunlara, pekiştirilmiş sünnet (es-sünnetü'l-mükkede) derler. Bunların da ötesinde onun; kuşluk, ikinci, akşam ve yatsı vakitlerinde daha başka namazlar kıldığını, bunlardan başka, **teheccüd** adıyla uzun gece namazları eda ettiğini biliyoruz. Bu gece namazları bazen onun ayakları şişinceye dek sürüyordu.

Oruç bahsindeki tavrı da aynı idi. O, farz olan bir aylık Ramazan orucunu tutarak, müslümanların müşterek ve borç oruçlarına örneklik ettiği gibi, çeşitli adlarla ve yıl boyu süren oruçlar

da tutarak, mistik hayata gönül verenlere ve daha sonra bu yolu seçecek olanlara da örnek oluyordu. Pazartesi ve Perşembe günleri, her ayın onüç-onbeşinci günleri (eyyâm-ı biz) Muharrem ayının bazı günleri, Recep, Şaban aylarının bir çok gününü oruçlu geçirirdi. O ayrıca, *savm-i visal* denen ve iftar etmeksizin bir kaç günlük orucun birbirine bağlanması olan bir oruç da tutardı ki bunu kendinden başkalarına yasaklamıştır.

Her yılın Ramazan ayında son on günü itikafda yani bir mabedin köşesinde dış dünya ile alâkayı keserek geçirmek de bütün hayatında izlediği bir davranış olmuştur.

Peygamber bütün bu saydıklarımızı bizzat yapmakla, tasavvufi hayata ilişkin yolu gösterirken, tasavvufi müesseselere örneklik edecek başka davranışlar da sergilemiştir. Bunlara en güzel örnek, Medine'deki *suffa* *ashabıdır*. *Suffa* *ashabı* ve *Suffa'nın*, tasavvuf açısından anlamı ve değeri nedir? Bu sorunun cevabını, çağımızın en büyük İslâm bilginlerinden biri olan Muhammed Hamidullah'dan dinleyelim: «Hz. Peygamber devrinde Medine'de Mescid'in namaz kılınan kısmından biraz uzakta *Suffa* denen bir bölüm vardı. Burası, bizzat Peygamber'in nezaretinde çalışan bir eğitim ve ruhi tecrübe merkeziydi. Oldukça önemli sayıda bir grup müslüman burada yaşardı. Bu insanlar, zamanlarının bir kısmını insanlarla münasebetlere ayırdıkları gibi, bir kısmını da Allah ile münasebete ayırırlardı. Bunlar aynı zamanda, birer *parazit* gibi başkalarının sırtından geçinmemek ve şuna-buna yük olmamak için, çalışırlardı da. Geceleri ise, bu insanlar en ileri seviyede *sûfiler* gibi; *nâfile* ibadet, *teheccüd* namazı, *zikir* ve *tefekürle* geçirirlerdi. Bu enstitüye «*tekke*, *hankah*» vs. diyelim veya demeyelim, şüphesiz olan bir şey var: *Suffa* *sakinleri*, *mad-di-dünyevî* *temayüllerden* önce ruhi tecrübelerle bağlı idiler. İslâm Peygamberi'nin bu ilk müslüman mistiklere talim ettirdiği usuller detayları ile bilinmeyebilir. Bu usuller esasen, şahsa ve zamana göre değişmektedirler. Fakat bunların teferruatıyla bilinmemesinin ne önemi vardır? Gaye bellidir ve açıktır. Vasıtaları seçmek içinse yeteri hürriyet zaten sağlanmıştır. İslâm Peygamberi'nin şu sözünü hatırlamamız yeter: «*Hikmet*, *müminin* *kaybolmuş* *malıdır*. Onu nerede ve ne zaman bulursa hemen *alve-rir*.»¹⁷

17 Hamidullah, *Initiation*, paragraf 204.

Hamidullah'ın bu kısa fakat özlü açıklamacı da göstermektedir ki, İslâm Peygamberi bizzat kendi denetim ve gözetiminde kadrolaşmış bir mistik hayata imkân tanımış ve bütün müesseseler için olduğu gibi bu müessese için de örneklik görevini yerine getirmiştir. Dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan ilki, bu müesseseye özel bir ad vermediği; ikincisi de burada yürüttüğü ruhî-derûnî tecrübelerde izlediği metodun detaylarını herkese açıklamadığıdır. Her sözü ve tavrı örnek olan bir zatın elbetteki bu tutumu da örnektir. Filhakika buradan hareketle biz, tasavvufi hayatta, Kur'an tarafından belirlenen gayeye varmak için zaman, mekân ve şahısların durumuna göre, değişik metodlar ve usuller izleyebileceğiz. Esasen bu nokta bizzat Kur'an'ın tesbit ve tasrih ettiği keyfiyetler arasındadır. Kur'an, çok açık ve net bir ifadeyle şöyle demektedir: «Ey iman edenler! Allah karşısında takvaya sarılın ve ona varmak için vesile arayın, vesileyi kullanın.» (Mâide sûresi, 35) Bu âyette geçen vesile (yol, vasıta, araç, imkân, metod vs.) tabiri konumuz bakımından mucizevi bir anlam taşımaktadır.

Vesile tab'ri Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri, az önce gördüğümüz ayet, ikincisi de İsra sûresinin 75. âyeti dir. Bu sonucu âyette vesile «Allah'a yaklaşmak için, ona olan yakınlığından istifade edilmek istenen şey» anlamında kullanılmaktadır¹⁸. O halde, İslâm'ın temel esaslarına ters düşmeyen her türlü metod ve temrin, Allah'a varma gayesine hizmet için değerlendirilebilir. Metodun yabancı olması İslâm'a aykırılık değildir. Önemli olan, Hamidullah'ın da dediği gibi, gayedir ve o da zaten belirlenmiştir. Esasen, İslâm'ın evrensellik ve genelliği, beşeri kurum ve gelişmelerden azamî ölçüde yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Kur'an, daima gaye noktaları tesbit eder. Gaye ile fert arasında, sonsuz derecede engin ve hür bir alan in'anın istifadesine açık tutulmuştur. Her türlü vasıtayı vahyin bünyesinde aramak yanlıştır. Vahy, in'an kudretin'in ulaşamadığı alanlarda devreye girmektedir. «Kur'an bünyesinde, bütün zamanlarda ve bütün kitlelere uygulanabilir detaylı, değişmez normlar bulunabileceğini öne sürmek veya sanmak İslâm'ın geleceği açısından dar ve ölü bir yorum olur.»¹⁹ Dikkat edilecek nokta şudur: Vesile veya vası-

18 bk. Öztürk. Kuşadalı, 81.

19 Garaudy, 192.

taşı yozlaştırarak bizzat gaye ile yer değiştirmemek... Bunun ötesinde hiçbir kayıtlayıcı hüküm yoktur.

Vesile, başka bir şeye ulaşmak için kendisine yapışılacak şeydir. «Hakkın huzuruna yaklaşmak için, iyiliğine inanılan büyükler vesile edilebileceği gibi, iyi ameller de vesile kılınabilir.»²⁰ O halde, Allah'a varış yolunda yürümemize yardımcı olacak kişiler, şeyler ve hatta olaylar vesile kavramı içine girecektir. İslâm tasavvufundaki, asrı saadette görülmeyen bazı perhiz çile vs. gibi unsurları vesile cümlesinden bilmek gerekir. Vesile, izafi ve sonuç olarak da sürekli değişken olduğu için, önümüze çıkan her vesileyi Peygamber devrinde bulmaya kalkmak yanlış olacaktır. Böyle bir kabul, vesile kavramının gayesiyle ters düşer. Her benlik, İslâm tarafından belirlenen gayeye koşmak ve edindiği vesileyi bizzat gave haline getirmemek şartıyla sayısız imkândan yararlanabilir. Perhiz, çile, saz, vs. birer vesile olabilir. İrsâd faaliyetlerinde bir çok vesileden yararlanmış çağdas bir Türk mutasavvıf mürsidi. Kenan Rifâî, bu inceliğe şöyle temas edivor: «Ne sazdan, ne sözden, ne evladdan, ne de güzel yüzden zevkaldım Sazı severim, askımı söylerse; sözü severim, yine onu söylerse. Mânavı sövlemeven güzeli ne yapavım? Su içmek isteyen bir kimre için bos kadeh ne işe yarar? Fakat kadeh temiz, berrak ve latif olursa elbette suyun zevkini artırır.»²¹

Vesileye sarsılmaya İslâmî literatürde tevessül adı verilmekte ve başlangıçtan beri bir çok tevessül örneği; hadis, tefsir ve tasavvuf kitaplarına dikkat çekilmektedir.²²

İslâm Peygamberi'nin, daha o sıralarda bazı perhiz denemelerini yasaklamış olması, bu gibi vesilelerin İslâm dışı ilan edilmesinde hareket noktası olarak kullanılmıştır. Oysaki; burada yasaklanan, itidal dışına çıkarılmış davranışlardır. Biz bunu «vesilenin gave haline getiri'mesi» olarak adlandırdık. Bir itidal dini olan İslâm, vesile adı altında bazı perhizlerin, bizzat gayeleşmesine elbette karşı çıkacaktı. Peygamber'in yaptığı budur. Onun bizzat kendi hayatı bir sürü vesileye başvurma amelîyesiyle doludur. Bu vesilelerin daha fazlasına onun ümmeti mutlaka mürâ-

20 Kâmil Miras'ın bu sözü için bk. Buhârî Tecridi tercüme ve şerhi, 3/288.

21 bk. Ayverdi, 116.

22 Bazı örnekler için bk. Buhârî; istiska 3, fadaailu ashab 11.

caat edecekti. Tâbiûn devri zâhitlerinden Seleme b. Dinar, nefsi-ne çok ağır perhizler yüklediğini söyleyerek riyazetini hafifletmesini isteyenlere şöyle cevap veriyor: «Neden hafifletecekmışim nefsimin yükünü? Ondört düşman karşıma geçmiş fırsat kolluyor: Şeytan, kıskançlar, inanmayanlar, iki yüzlüler, açlık, susuzluk, sıcak, soğuk, çıplaklık, ihtiyarlık, hastalık, yoksulluk, ölüm ve cehennem. Bunca düşmana karşı durabilmek için çok güçlü bir silâh lâzım. Ve ben, takvadan daha güçlü bir silâh bulamadım.»²³ Dikkat edilirse burada takva, vesile olarak düşünölmüştür.

Seçilen vesileyi aşırı boyutlara ulaştırmak ve mahiyetini değiştirerek gaye haline getirmek mümkün olabilmektedir. İşte böyle tehlikeli bir gidış, daha doğrusu böyle bir saptırma halinde Hz. Peygamber müdahale ediyordu. Bir örnek olarak tebettül verilebilir. «Her şeyden kesilerek Allah'a yönelmek» anlamına gelen²⁴ tebettül Kur'an tarafından övölmekte ve tavsiye edilmektedir. (bkz. Müzemmil sûresi, 8) İslâm Peygamberi ise bir yerde: «İslâm'da tebettül ve ruhbaniyet yoktur.» (İbn Sa'd, 3/394-395) diyor Acaba, âyetle hadis çelişmekte midir? Hayır. Kur'an dilinin büyük bilgini Râgıb el-İsfahânî'nin şaheseri Müfredat'da söylediği gibi, hadisin yasakladığı tebettül tebettölün aşırı şekli olan evlenmemedir.» Çünkü Kur'an, tebettölü emretmekle birlikte, asil prensibi olan «orta yolu izleme»yi asla ikinci plana atırmaz. Orta yolu izleme prensibinin bertaraf edildiği andadır ki Peygamber duruma müdahale etmiştir. Çünkü ifrat, konunun mahiyetini değiştirmektedir. Nitekim sahâbilerden Osman b. Maz'un'un, karısına yaklaşmama isteği Peygamber tarafından reddedilmiş ve şöyle denmiştir: «Bende senin için güzel bir ahlâk örneği yok mu ey Osman? Ben kadınlara yaklaşırım, et yerim, bunun yanında oruç da tutarım. Bilmelisin ki benim ümmetimin iğdiş ediliş i oruç tutmaktan ibarettir.» Olayı nakleden sahâbilerden biri olan Sa'd b. Ebî Vakkas şöyle konuşuyor: «Eğer Peygamberimiz Osman'a tebettölü yasaklamasaydı, o hemen gidip kendini burduracaktı.» (bk. İbn Sa'd, az önceki yer)

Sözlü sünnet (es-sünnetü'l-kavliyye) bünyesinde, tasavvufi veri olarak kaydedilecek malzeme sayılamıyacak kadar çoktur. Her hangi bir hadis kitabını okuyan bunu hemen farkeder. Gerçek-

23 Ebü Nuaym, 3/231.

24 bk. Râgıb, tebettül mad.

ten de tasavvufun ana kavram ve inançlarından en basit terimlerine kadar her şeyinin bu sözlü sünnet bünyesinde yer aldığını görüyoruz. Biz bu konuyu detaylı olarak müstakil bir etüdde, Tasavvufun Kur'an ve Sünnet Kaynaklı Kavram ve Terimleri adıyla inceledik. Burada bazı temel beyanlara işaretlerle yetineceğiz.

Biraz yukarda açıklamaya çalıştığımız bâtinî mâna, duyular üstü idrak ve ilhamî bilgilerle ilgili açıklamalar hadis bünyesinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Sahâbilerin beyanları, Hz. Peygamber'in kalbî bilgiler konusunda bazı seçkin sahâbileri aydınlattığını ve onlara bazı sırlar tevdi ettiğini açıkça göstermektedir. Duyular üstü kudretlerin yakalayabileceği bu bilgilerle donatılmış sahâbilerin başında Hz. Ali'nin geldiği anlaşılıyor. Tasavvufi ekollerin manevî silsilelerinin hemen hepsinde, şecereyi Peygamber'e bağlayan zat olarak yer alan ve tasavvuf tarihine Şah-ı Velâyet (veliliğin sultanı) olarak geçen Hz. Ali'ye hitabeden, tasavvufî mânalar yüklü hadislerden biri şöyledir: «Ey Ali! Rabbim bana seni din incelikleriyle iyice eğitmemi ve öğretmemi emretti ki sen iyice kavrayıp kalbini dolduracak bir kudrete erişesin. Bunun üzerine de Kur'an'ın: 'Onu, kavrayıp belleyecek kulak kavrar ve korur' (Hakka, 12) âyeti nâzil oldu. İşte bu yüzden sen, âyette geçen «iyice kavrayıp belleyecek kudret» oldun.» (Ebû Nuaym, Hilye, 1/80) Demek olur ki, bizzat Peygamber'in terbiyesi altında, sırlara vukuf eğitimi yapan ve böylece bir yeteneği kazanması için özel çaba sarfedilen kişiler vardı. Bu keyfiyet, vahyin yani İslâm'ın bütün kitleye, bütün insanlığa hitabeden karakterini zedelememiştir. Aynı Ali'ye bir gün soruyorlar: «Rabbini gördün mü?» Cevap veriyor: «Görmediğim bir Allah'a ibadet etmem.» Bu kez: «Peki onu nasıl gördün?» diye soruyorlar. Şu cevabı veriyor: «Gözler onu, kafa gözü kudretiyle görmemiştir. Ancak kalpler onu iman hakiktiyle görür.»²⁵ Bir başka gün Ali göğsüne vurmuş ve şöyle demiştir: «Şu göğsümde saklı duran bir çok ilim var. Ah! Onları taşıyacak erler bulabilsem.» Ve ilave etmiştir: «İstersem, sırf Fatiha sûresinin tefsiriyle yetmiş beygiri yüklerim.»²⁶

Bu sırlar ve işaretler ilmüne vakıf olan sahâbilerden biri de Hz. Ebû Bekir'dir. Peygamber bir gün ona sorar: «Kendinden

25 Küleyni, 1/245.

26 Kuşeyri, Letaaif önsöz, 8-9; Süyûtî; el-İtkaan, 2/186.

başka zamanın olmadığı o günü hatırlıyor musun » Ebû Bekir cevap verir: «Evet, ey Allah'ın Elçisi.» Daha sonra arkadaşları sözü edilen günden maksadın ne olduğunu sorduklarında Ebû Bekir'in cevabı şu olur: O gün, mîsak günü (insanın ezelde Allah ile beraber olduğu gün)dür.»²⁷

Mistik sırlara vâkıf sahâbiler bu iki kişiden ibaret değildir. Daha bir çok sahâbide aynı kudreti görmekteyiz. Hatta, Son Peygamber'in terbiyesi altında yetişen bu insanların, derece derece, fakat hepsinin belli oranda bu sırdan haberdar olduklarını kabul gerekir. Suffa ehlinden biri olan Ebû Hureyre şöyle konuşuyor: «Allah Elçisi'nden iki kova ilim aldım. Birincisini herkesin önünde açıp saçtım. İkincisine gelince; eğer onu ortaya koysaydım, şu gırtlığımı keserlerdi » (Buhârî, ilim, 42) Ebû Hureyre'nin bu sözü, Hz. İsa'nın havâriflerinden Thomas'ın şu sözüne ne kadar benziyor: «Eğer İsa'nın bana söylediklerini size söyleseydim, şu taşları alır bana fırlatırdınız.» (Thomas İncili, 13/22-24) Bütün dinlerdeki, mistik sırlara yönelik özel eğitim ve idrak ameliyesini, gayet acık bir biçimde gösteren bu tesbitleri, İslâm Peygamberi'nin şu iki hadisiyle noktalayalım: «İlmin. sedef içindeki inci gibi saklı bir kısmı vardır ki, onu sadece Allah'ı iyice tanıyan bilginler farkeder. Ve onlar bu ilimden sözettiklerinde onları Allah karşısında gurur ve sınırlılığa yeltenmeyenlerden başkası inkâr etmez.»²⁸ Ve: «İlim ikidir: Biri kalpde gizlidir ki faydalı olan bu budur.»²⁹

Tasavvufî doneler bakımından takrîrî sünnette de pek çok sevulabilmektedir. Bir çok sahâbî'nin. dünya nimetleri karşısındaki fâragat dolu tavırları. kısaca zühdleri. Peygamber tarafından takdir ve tebrikle karşılanmıştır. Peygamber. sahâbîlerinin tasavvufî-zühdî vasıvası ve tavırlarına. Osman b Maz'un örneğinde gördüğümüz gibi. ifrat ve santırma noktasında müdahale etmiş. onun dışında kalan durumlarda zâhidâne-mistik tavır hep tebciile lâvık görmüştür. Bu husus. bazı misaller vermeve ihtiyac göstermeyecek kadar çoktur. Biz hun'ların. özellikle Ehlibeyt vuvası ve havatıvıla ilgili olanlarını. Hazreti Fatıma adlı etüdümüzde ele alıp değer-

27 Kusevrî, aynı yer.

28 Kusevrî, aynı yer.

29 Mekki, 1/244-245.

30 bk. Öztürk; Hazreti Fatıma, İst. 1985 (2. baskı).

lendirdik³⁰. Kaldı ki, Peygamber'in hayatı ve sözlerine ayrılan eserlerin tümünde bu tesbitlere delil olabilecek yüzlerce hadis vardır.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim

Ayverdi, Samiha; Dost, İst. tarihsiz.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil; es-Sahîh.

Ebû Nuaym el-İsfahânî; Hilyetü'l-Evliya, Mısır, I-IX, tarihsiz.

Garaudy, Roger; 1 İslam Habite notre Avenir, Tours, 1981.

Gardet, Lonis; Les Nonne de l'İslam, 1977 (Hachette neşri)

Gölpınarlı, Abdülbâki; Melâmîlik ve Melâmiler, İst. 1931.

Hamidullah, Muhammed; Initiation à l'İslam, Paris, 1970.

İbn Arabî, Muhyiddin; el-Fütûhât el-Mekkiyye, Beyrut, I-IV, tarihsiz.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed; Şifâu's-Sâil (Türkçe yayın), İst. (2. baskı), 1984.

İbn Hanbel, Ahmed; Musned.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvînî; es-Sunen.

İbn Sa'd, Muhammed; et-Tabakatu'l-Kübra, Beyrut, I-IX, 1960-1965.

İzutsu, Toshihiko; Unicité de l'existence et Création Perpetuelle en Mystique (Fransızca tercüme), Paris, 1980.

Kuşeyrî, Ebul Kasım Abdülkerim; Letaifu'l-İşârât, Kahire, I-VI, 1970.

Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yâkup; el-Kâfi fi Usûli'd-Din (Behbûdî ve Gefârî neşri), Tahran, I-IV, 1982.

Öztürk, Yaşar Nuri, Kuşadalı, İbrahim Halvetî, İst. 1982.

Râğib el-İsfahânî, Müfredât; (alfabetik).

Saabûnî, Muhammad Ali et-Fibyân fi Ulûmi'l-Kur'an, Mekke, 1987.

Sühreverdî, Şihabuddîn Ebû Hafs Ömer; Avârifü'l-Maarif (İhyaul Ulûm ile), Mısır, 1968.

Şerîfatî, Ali; İslâm Sosyolojisi Üzerine (Türkçe yayın), İst. 1980.

Tehânevî, Muhammed A'la; Neşşâfu İstılâhât el-Funûn (alfabetik).